

Werkverandering onder sekswerkers

Ervaringen en ondersteuning vanuit hun perspectief

Roos de Wildt | Milou Lünemann | Jildou van der Ploeg | Liselotte van Loon-Dikkers

Inhoud

Samenvatting	3	5	Perspectief van beleidsmakers en hulpverleners	40
English summary	6	6	Conclusie	43
1 Inleiding	9	7	Literatuurlijst	44
1.1. Doel en vraagstelling van het onderzoek	9		Bijlage 1 Methodologische verantwoording	45
1.2. Methodologische verantwoording	9		Bijlage 2 Tabellen en figuren	52
1.3. Begrippen en terminologie	10		Bijlage 3 Vragenlijst	55
1.4. Opbouw van het rapport	11		Bijlage 4 Leden begeleidingscommissie	64
2 Ervaringen met sekswerk	12			
2.1. Aantrekkelijke aspecten van sekswerk	12			
2.2. Aspecten van sekswerk die als negatief worden ervaren	13			
2.3. Waar iemand in veranderproces zit maakt uit	15			
2.4. Conclusie	16			
3 Veranderen van werk	17			
3.1. Redenen om van werk te willen veranderen	17			
3.2. Drempels en steunfactoren bij het veranderen van werk	19			
3.3. Patronen in het veranderproces	23			
3.4. Conclusie	26			
4 Begeleiding en ondersteuning	28			
4.1. In hoeverre sekswerkers begeleiding ontvangen bij het veranderen van werk	28			
4.2. Soorten begeleiding en ondersteuning	30			
4.3. Ervaringen met begeleiding en ondersteuning	34			
4.4. Conclusie	38			

Samenvatting

Nederlandse samenvatting

Inleiding en methodologische verantwoording

In Nederland is sekswerk legaal, maar het heeft nog geen vanzelfsprekende positie op de arbeidsmarkt of in de samenleving. Hierdoor kan werkverandering – binnen of buiten de erotische branche – uitdagend zijn. Het doel van dit onderzoek is inzicht te verkrijgen in dit proces van werkverandering vanuit het perspectief van sekswerkers. Het onderzoek richt zich op de volgende hoofdvragen, die nader zijn uitgewerkt in een reeks deelvragen:

1. Hoe verloopt het proces van werkverandering?
2. Welke ondersteuning wordt daarbij wel of niet aangeboden en ingezet, en hoe wordt deze ervaren?
3. Welke factoren dragen positief of negatief bij aan het proces en resultaat van werkverandering?
4. Welke verbeteringen zijn mogelijk en wenselijk in de ondersteuning van sekswerkers die ander werk willen gaan doen?

Het onderzoek combineert kwantitatieve en kwalitatieve methoden en is longitudinaal van aard. Het kwantitatieve deel bestond uit vragenlijsten die op vier momenten in de tijd zijn afgenomen om het proces van werkverandering en de daarbij geboden begeleiding en ondersteuning in kaart te brengen. De vragenlijsten zijn uitgezet onder een gevarieerde steekproef van 107 personen (vrouwen, mannen en transpersonen) die momenteel sekswerk doen en nadenken over, of bezig zijn met een veranderproces, evenals onder degenen die in het verleden sekswerk hebben gedaan. Ook hebben 25 sekswerkers die geen werkverandering beogen eenmalig een vragenlijst ingevuld. Het kwalitatieve deel bestond uit één, twee of drie verdiepende interviews met 34 (ex-)sekswerkers. In deze interviews stond het individuele proces van werkverandering centraal. Daarnaast zijn drie focusgroepen georganiseerd met 7 beleidsmedewerkers en 20 hulpverleners om de resultaten met hen te duiden.

Ervaringen met sekswerk

Eerst zijn de ervaringen van sekswerkers met hun werk in kaart gebracht, om de context te schetsen waarbinnen zij afwegen het werk voort te zetten of te veranderen. Sekswerkers omschrijven zowel aantrekkelijke als vervelende aspecten van het werk.

Aantrekkelijke aspecten van sekswerk

De aantrekkelijke aspecten zijn te groeperen in vier hoofdlijnen. Ten eerste wordt de flexibiliteit en vrijheid die gepaard gaat met het werk vaak genoemd, zoals flexibele werktijden en locaties en weinig verantwoording hoeven af te leggen. Daarnaast wordt sekswerk vaak als financieel aantrekkelijk ervaren, omdat het sekswerkers in staat stelt een stabiele levensstandaard te behouden, schulden af te lossen of anderen financieel te ondersteunen. Sekswerk biedt bovendien de mogelijkheid om snel extra inkomen te genereren wanneer dat nodig is, bijvoorbeeld voor onverwachte uitgaven. Een derde hoofdlijn is voldoening uit het werk, bijvoorbeeld door spanning, plezier of het sociale contact met klanten en collega's. Tot slot blijkt uit de interviews dat bepaalde aantrekkelijke aspecten specifiek samenhangen met de vorm waarin iemand sekswerk doet – zoals werken achter het raam, in een club of via online platforms. Zo noemen sekswerkers die werkzaam zijn in een privéhuis of club het contact met andere sekswerkers als aantrekkelijk. Ook wordt het goed georganiseerde karakter van dergelijke locaties als positief ervaren, omdat dit bijdraagt aan veiligheid, controle en voorspelbaarheid.

Aspecten die als negatief ervaren worden

De vervelende aspecten zijn eveneens te groeperen in vier hoofdlijnen. Ten eerste keren ervaringen met stigmatisering en het daaruit voortkomende gevoel een dubbelleven te moeten leiden steeds terug. Sekswerkers geven aan dat zij hun werk vaak geheimhouden voor hun omgeving uit angst voor afwijzing of negatieve reacties, wat schaamte, onzekerheid en psychische belasting veroorzaakt. Ten tweede speelt het meemaken van geweld, intimidatie en respectloos gedrag een rol: sekswerkers zien het risico hierop als onderdeel van hun werkpraktijk. Een derde thema is de mentale en fysieke belasting van het werk. Mentale belasting ontstaat door eerdergenoemde aspecten zoals stigmatisering van sekswerk, de ervaren noodzaak om sekswerk verborgen te moeten houden en ervaringen met geweld of respectloos gedrag, evenals het omgaan met klanten die niet aantrekkelijk of hygiënisch worden gevonden. Fysieke belasting komt voort uit lange werktijden, constante beschikbaarheid, nachtarbeid en meerdere klanten per dag. Tot slot zijn er vervelende aspecten die samenhangen met specifieke vormen van sekswerk, zoals de complexiteit van wet- en regelgeving bij thuiswerken of zelfstandig escortwerk, wat gepaard gaat met administratieve lasten.

Invloed van het veranderproces

De werktevredenheid van sekswerkers hangt samen met de fase waarin zij zich bevinden binnen het veranderproces. Sekswerkers die geen sekswerk meer doen, vinden vaker niets aantrekkelijk aan sekswerk dan respondenten die nog wel sekswerk doen. Respondenten die geen verandering beogen, geven vaker aan dat zij niets vervelend aan hun werk vinden dan diegenen die bezig zijn met een veranderproces of dit al hebben doorlopen.

Proces van werkverandering

Vervolgens komt het proces van werkverandering aan bod. We bespreken de redenen om van werk te veranderen, factoren die het proces beïnvloeden en zichtbare patronen in het verloop ervan.

Redenen om te veranderen

Sekswerkers noemen uiteenlopende redenen om te veranderen van werk. Vaak sluiten deze aan bij aspecten die als vervelend worden ervaren, zoals stigmatisering, het leiden van een dubbel-leven, mentale en fysieke belasting, respectloos gedrag van klanten en ervaringen van geweld of intimidatie. Andere redenen om van werk te willen veranderen zijn de behoefte aan meer structuur, regelmaat en sociaal contact met collega's. Ook belangrijke levensgebeurtenissen, zoals het krijgen van een verblijfsvergunning, tijd voor reflectie tijdens de coronapandemie of het starten van een opleiding beïnvloeden de keuze om te veranderen. Leeftijd kan eveneens van invloed zijn. Jongere sekswerkers zien het werk soms als tijdelijk en werken bijvoorbeeld na hun studie toe naar een ander toekomstperspectief. Sommige oudere sekswerkers geven aan te verwachten dat hun inkomsten zullen dalen naarmate zij ouder worden.

Drempels en steunfactoren

Financiële zorgen vormen een belangrijke belemmering bij het overstappen naar ander werk, met name voor sekswerkers met een migratieachtergrond die geld naar hun land van herkomst sturen, transpersonen met hoge medische verzekeringskosten, en mensen met schulden. Begeleiding gericht op het omgaan met een ander bestedingspatroon, het werken aan een financiële buffer of schuldenvrij worden kunnen deze barrière verkleinen. Onzekerheid over ander werk vormt een tweede drempel, bijvoorbeeld door gebrek aan opleiding, werkervaring of taalvaardigheid, of het niet willen vermelden van sekswerk op het cv. Structurele beperkingen, zoals arbeidsbeperkingen tijdens een asielprocedure of discriminatie op de arbeidsmarkt, verhogen deze onzekerheid.

Huisvesting speelt een cruciale rol: verlies van woonruimte of wonen in een omgeving verbonden aan het werk vormt vaak een obstakel, terwijl een nieuwe, veilige woning een belangrijk keerpunt kan zijn. Een steunend sociaal netwerk, bestaande uit familie, vrienden, peergroepen of organisaties, vergemakkelijkt het veranderproces. Voor transsekswerkers en sekswerkers met een migratieachtergrond is peer support vaak essentieel omdat hun netwerk in Nederland beperkt is.

Patronen in het veranderproces

Werkverandering binnen of buiten de erotische branche verloopt zelden lineair. Veel sekswerkers doorlopen het proces stap voor stap, waarbij tijdelijke terugkeer naar sekswerk of heroverwegingen normaal zijn. Persoonlijke, financiële en praktische factoren worden voortdurend afgewogen.

Uiteindelijk kiest de meerderheid van de sekswerkers die van werk veranderen voor een functie buiten de erotische branche, bijvoorbeeld in de horeca, schoonmaak, maatschappelijke zorg, het onderwijs of de logistiek. Een kleinere groep wil binnen de branche blijven, maar streeft naar verandering door te kiezen voor veiliger, stabielere of professionelere werk, bijvoorbeeld via online platforms of vergund escortwerk.

Begeleiding en ondersteuning

Werkverandering roept bij veel sekswerkers vragen en onzekerheden op. Begeleiding en ondersteuning kunnen daarbij helpen. We beschrijven of sekswerkers begeleiding ontvangen, hoe zij deze begeleiding ervaren en welke ondersteuning zij wenselijk vinden.

In hoeverre sekswerkers begeleiding ontvangen bij het veranderen van werk

Ruim de helft van de sekswerkers die actief bezig zijn met werkverandering en deelnemen aan het onderzoek ontvangt ondersteuning, voornamelijk van professionals bij sekswerk-specifieke organisaties, maar ook van familie of vrienden. Omdat (een deel van) de werving via deze organisaties heeft plaatsgevonden, is dit aandeel waarschijnlijk naar boven toe vertekend en ligt het in werkelijkheid lager. Belemmeringen ten aanzien van ondersteuning zijn het stigma op sekswerk en de daaruit voortvloeiende angst om te delen dat je dit doet, onbekendheid met het aanbod of het gevoel dat programma's niet passend zijn. Specifieke groepen, zoals jonge mannelijke sekswerkers, transpersonen en sekswerkers met een migratieachtergrond, ervaren extra drempels en hebben vaak aanvullende ondersteuning nodig.

Soorten begeleiding

Begeleiding richt zich vaak op meerdere leefdomeinen en wordt als helpend ervaren wanneer deze breed, persoonlijk en langdurig is. Sekswerkers krijgen ondersteuning bij het verkennen van mogelijkheden binnen en buiten de branche, praktische hulp bij werk of opleiding, laagdrempelige begeleiding bij de start van een nieuwe baan, budget coaching, hulp bij minder inkomen, ondersteuning bij huisvesting en psychische ondersteuning. Langdurige begeleiding, ook na de eerste stappen richting ander werk, blijkt cruciaal.

Ervaringen met begeleiding

Sekswerkers waarderen de begeleiding van sekswerk-specifieke organisaties vanwege hun kennis van deze sector, hun niet-oordelende houding, een integrale aanpak en het bieden van een vaste contactpersoon. Belangrijke factoren in de geboden ondersteuning zijn aansluiting op persoonlijke behoeften, behoud van eigen regie, begeleiding in de eigen taal, cultuursensitiviteit, en de (geografische) nabijheid van de organisatie. Contact met andere (ex-)sekswerkers wordt als een grote meerwaarde gezien, omdat het herkenning biedt en eenzaamheid vermindert.

Ervaringen met algemene hulp- en overheidsinstanties zijn wisselend. Deze organisaties hebben vaak minder kennis van de situatie van sekswerkers, waardoor de begeleiding niet altijd aansluit. De kwaliteit is sterk afhankelijk van de attitude en inzet van de professional. Warme doorverwijzingen worden gewaardeerd. Goede afstemming en samenwerking is hierbij belangrijk.

Verbeterwensen

Sekswerkers geven aan dat ondersteuning vaak gericht is op werk buiten de erotische branche, terwijl sommigen binnen de branche willen veranderen. Ook is het niet altijd duidelijk welk aanbod beschikbaar is: heldere en proactieve communicatie is hierin essentieel. Doorverwijzing naar algemene hulp- en overheidsinstanties verloopt niet altijd soepel. Sekswerkers vinden het belangrijk dat hun vaste contactpersoon betrokken blijft. Langdurige betrokkenheid en nazorg worden als zeer waardevol ervaren.

Perspectief van beleidsmakers en hulpverleners

Ook professionals benadrukken dat werkverandering geen lineair proces is. Huidige begeleidingsvormen gaan vaak uit van een binaire benadering: iemand doet sekswerk of niet. Hierdoor sluiten trajecten niet altijd aan bij de realiteit. Maatwerk en flexibiliteit zijn essentieel. Tijdelijke woonplekken en werkervaringsplaatsen kunnen hierin een belangrijke rol spelen, maar zijn momenteel schaars. Werkveranderingstrajecten worden daarnaast vaak bemoeilijkt door onderliggende problematiek, zoals trauma, verslaving of psychische klachten, en door contact met andere sekswerkers die een oordeel kunnen vellen over het stoppen met sekswerk.

Het afronden van trajecten gebeurt vaak te vroeg, terwijl blijvende betrokkenheid essentieel is om duurzame verandering te ondersteunen. Organisaties sluiten niet altijd aan op de hulpvraag en zijn soms sturend richting werkverandering. Laagdrempelige toegankelijkheid en regionale dekking zijn onvoldoende gewaarborgd, en samenwerking tussen hulpverleners en gemeenten is versnipperd. Er is behoefte aan neutrale, inclusieve trajecten die aansluiten bij verschillende

doelgroepen en specifieke expertise bieden, bijvoorbeeld voor transsekswerkers en sekswerkers met een migratieachtergrond.

Jaarlijks vindt er een landelijke bijeenkomst plaats voor sekswerkers, hulpverleners, beleidsmakers en andere betrokkenen, gericht op uitstapprogramma's voor het verlaten van de sekswerkbranche. Deze dag staat onder de deelnemers bekend als de DUUP-dag, wat staat voor Decentralisatie Uitkering Uitstapprogramma's Prostituees. Beleidsmakers en hulpverleners waarderen deze dag als een belangrijk moment voor kennisdeling en uitwisseling van ervaringen. Tegelijkertijd geven zij aan dat de huidige opzet van de DUUP-dag aan vernieuwing toe is, om de effectiviteit en toegankelijkheid ervan te vergroten.

Conclusie

Op basis van de bevindingen uit dit onderzoek zijn acht aanbevelingen geformuleerd voor beleid en praktijk, gericht op het verbeteren van ondersteuning bij werkverandering voor sekswerkers, zowel binnen als buiten de branche. Deze aanbevelingen zijn:

1. Bevorder langdurige, integrale begeleidingstrajecten.
2. Versterk de

English summary

Introduction and methodology

In the Netherlands, sex work is legal, but it does not yet occupy a self-evident position in the labor market or in society. As a result, changing jobs—whether within or outside the erotic industry—can be challenging. The aim of this study is to gain insight into this process of occupational change from the perspective of sex workers. The study addresses the following main questions, which are further elaborated into a series of sub-questions:

1. How does the process of occupational change unfold?
2. What kinds of support are or are not offered and used in this process, and how are they experienced?
3. Which factors contribute positively or negatively to the process and outcomes of occupational change?
4. What improvements are possible and desirable in the support provided to sex workers seeking alternative employment?

The study combines quantitative and qualitative methods and is longitudinal in nature. The quantitative part consisted of questionnaires administered at four different points in time to map the process of occupational change and the accompanying guidance and support. The questionnaires were distributed among a diverse sample of 107 individuals (women, men, and transgender persons) currently engaged in sex work and considering or undergoing a transition, as well as among those who had done sex work in the past. In addition, 25 sex workers who are satisfied with their work completed a one-time questionnaire. The qualitative part consisted of one, two, or three in-depth interviews with 34 (former) sex workers, focusing on their individual experiences of occupational change. Furthermore, three focus groups were organized with 7 policymakers and 20 service providers to contextualize and interpret the results with them.

Experiences with sex work

To sketch the context within which sex workers weigh whether to continue or leave the profession, we first examined their experiences with sex work. Sex workers describe both attractive and challenging aspects of their work.

Appealing aspects of sex work

The appealing aspects can be grouped into four main themes. First, the flexibility and freedom associated with the work are often mentioned, such as flexible hours and locations, and little need for accountability. Second, sex work is often perceived as financially rewarding, enabling sex workers to maintain a stable standard of living, pay off debts, or provide financial support to others. It also allows for the rapid generation of extra income when needed, for example for unexpected expenses. A third theme is job satisfaction, including excitement, pleasure, or social interaction with clients and colleagues. Finally, interviews show that certain appealing aspects are specific to the form of sex work—such as window prostitution, working in a club, or via online platforms. For instance, those working in private houses or clubs highlight the contact with peers as positive. The organized nature of such venues is also valued, as it contributes to safety, control, and predictability.

Aspects experienced as negative

The challenging aspects can also be grouped into four main themes. First, recurring experiences of stigma and the resulting need to lead a double life are frequently mentioned. Sex workers often keep their work secret from those around them out of fear of rejection or negative reactions, which creates shame, insecurity, and psychological strain. Second, experiences of violence, intimidation, and disrespectful behavior are common, with sex workers recognizing these risks as part of their professional reality. A third theme is the mental and physical strain of the work. Mental strain arises from stigma, the perceived necessity of keeping sex work hidden, experiences of violence or disrespect, and interactions with clients perceived as unattractive or unhygienic. Physical strain results from long working hours, constant availability, night shifts, and serving multiple clients per day. Finally, some negative aspects are linked to specific forms of sex work, such as the complexity of laws and regulations in home-based or independent escort work, often accompanied by heavy administrative burdens.

Impact of the transition process

Job satisfaction among sex workers is related to the stage they are in within the process of occupational change. Those who have left sex work are more likely to report that they find nothing attractive about it than those still engaged in it. Respondents are satisfied with their work and not considering change more often report that they find nothing negative about their work compared to those currently transitioning or who have already gone through the process.

The process of occupational change

Next, the study focuses on the process of occupational change. We discuss the reasons for changing jobs, the factors that influence the process, and observable patterns in how it unfolds.

Reasons for change

Sex workers mention a wide range of reasons for changing jobs. Many align with the negative aspects noted above, such as stigma, living a double life, mental and physical strain, disrespectful clients, and experiences of violence or intimidation. Other reasons include the desire for more structure, regularity, and social contact with colleagues. Major life events—such as obtaining a residence permit, having time for reflection during the COVID-19 pandemic, or starting an education—also play a role. Age can also be a factor: younger sex workers sometimes view their work as temporary and pursue alternative career paths after completing their studies, while some older sex workers expect their income to decline as they age.

Barriers and supporting factors

Financial concerns are a major obstacle in transitioning to other work, particularly for sex workers with a migration background who remit money to their countries of origin, transgender persons facing high medical insurance costs, and those with debts. Guidance aimed at adjusting spending habits, building savings, or becoming debt-free can help lower this barrier. Uncertainty about alternative employment forms a second obstacle, often due to lack of education, work experience, or language skills, or the reluctance to mention sex work on a CV. Structural constraint, such as restrictions during asylum procedures or labor market discrimination, increase this uncertainty.

Housing plays a crucial role: losing accommodation or living in housing tied to sex work often presents an obstacle, whereas securing safe new housing can be a turning point. A supportive social network of family, friends, peers, or organizations facilitates the transition. For transgender sex workers and those with a migration background, peer support is often essential, as their networks in the Netherlands are more limited.

Patterns in the transition process

Transitions within or outside the erotic industry rarely follow a linear path. Many sex workers move step by step, with temporary returns to sex work or reconsiderations being common. Personal, financial, and practical factors are constantly weighed. Ultimately, most sex workers who change careers move into jobs outside the erotic industry, such as hospitality, cleaning, social work, education, or logistics. A smaller group prefers to remain in the industry but seeks safer, more stable, or more professional work, for example via online platforms or licensed escort services.

Guidance and support

For many sex workers, career change raises questions and uncertainties. Guidance and support can play an important role. This section describes whether sex workers receive guidance, how they experience it, and what forms of support they consider desirable.

The extent of guidance received

More than half of the sex workers actively engaged in career change and participating in this study receive support, mainly from professionals at sex work-specific organizations, but also from family or friends. Since part of the recruitment took place through such organizations, this proportion is likely upwardly biased and lower in reality. Barriers to support include stigma around sex work and the resulting reluctance to disclose involvement, lack of awareness of available services, or the perception that programs are not suitable. Specific groups—such as young male sex workers, transgender persons, and those with a migration background—face additional barriers and often require supplementary support.

Types of guidance

Guidance often spans multiple areas of life and is perceived as helpful when it is broad, personalized, and long-term. Sex workers receive support in exploring opportunities within and outside the industry, practical help with work or education, low-threshold assistance when starting a new job, budget coaching, help in coping with reduced income, housing support, and psychological counseling. Long-term support, continuing after the first steps toward alternative work, proves to be crucial.

Experiences with guidance

Sex workers appreciate sex work-specific organizations for their expertise in the sector, their non-judgmental approach, holistic methods, and the provision of a consistent contact person. Key factors in effective support include alignment with personal needs, preservation of autonomy, guidance in the individual's native language, cultural sensitivity, and (geographic) accessibility of the organization. Contact with other (former) sex workers is considered highly valuable, as it fosters recognition and reduces loneliness. Experiences with general support services and government agencies are mixed. These organizations often have less knowledge of sex workers' realities, resulting in mismatched support. The quality of assistance is strongly dependent on the attitude and commitment of individual professionals. Warm referrals are appreciated, as are good coordination and collaboration

Desired improvements

Sex workers indicate that support is often focused on leaving the erotic industry altogether, while some wish to change jobs within the sector. The availability of services is not always clear; transparent and proactive communication is therefore essential. Referrals to general support services and government agencies do not always go smoothly. Sex workers stress the importance of continued involvement of their trusted contact person. Long-term engagement and aftercare are considered highly valuable.

Perspectives of policymakers and service providers

Professionals likewise emphasize that career change is not a linear process. Current support structures often operate with a binary approach: either someone is in sex work or they are not. As a result, programs do not always reflect reality. Tailored solutions and flexibility are essential. Temporary housing and work experience placements could play an important role, but are currently scarce. Transition pathways are further complicated by underlying issues such as trauma, addiction, or mental health problems, as well as by contact with peers who may disapprove of leaving sex work.

Support programs often end too early, while sustained involvement is crucial for lasting change. Organizations do not always align with the needs of sex workers and sometimes steer them toward leaving the profession. Accessibility remains limited, regional coverage is inconsistent, and collaboration between service providers and municipalities is fragmented. There is a need for neutral, inclusive programs tailored to different groups, offering specialized expertise—for example, for transgender sex workers and those with a migration background.

Each year, a national meeting is held for sex workers, service providers, policymakers, and other stakeholders, focused on exit programs from sex work. This day is commonly known among participants as the DUUP Day, which stands for Decentralisatie Uitkering Uitstapprogramma’s Prostituees (Decentralization Grant Exit Programs Prostitutes). Policymakers and service providers value this day as an important moment for knowledge sharing and exchanging experiences. At the same time, they emphasize that the current format of DUUP Day is in need of renewal to increase its effectiveness and accessibility.

Conclusion

Based on the findings of this study, eight recommendations have been formulated for policy and practice to improve support for occupational change among sex workers, both within and outside the industry. These recommendations are:

- 1. Promote long-term, integrated guidance programs.
- 2. Strengthen the role of sex work-specific organizations.
- 3. Increase the visibility of available support services.
- 4. Provide support that is not exclusively focused on exit.
- 5. Develop inclusive and flexible guidance pathways.
- 6. Facilitate contact with peers and those with lived experience.
- 7. Create safe housing and work environments.
- 8. Revise the structure of DUUP Day.

The extent to which practice already aligns with these recommendations varies by region; some regions are more advanced than others.

1 Inleiding

Maatschappelijke en politieke discussies over sekswerk zijn vaak sterk gepolariseerd. Uiteenlopende meningen kleuren het debat met enerzijds degenen die elke vorm van prostitutie als een (potentiële) vorm van uitbuiting zien en anderzijds degenen die benadrukken dat sekswerk een legaal beroep is dat benaderd moet worden als alle andere dienstverlenende beroepen. In Nederland is sekswerk een legaal beroep, maar het heeft – mede door deze discussies – nog geen vanzelfsprekende positie op de arbeidsmarkt en in de samenleving. Deze bijzondere positie maakt dat het veranderen van werk – binnen of buiten de erotische branche – gepaard kan gaan met uiteenlopende uitdagingen. Sekswerkers die een overstap overwegen, kunnen daarbij behoefte hebben aan begeleiding en ondersteuning.

Sekswerkers die ander werk overwegen kunnen gebruik maken van ondersteuning via reguliere voorzieningen. Daarnaast wordt ondersteuning aangeboden via sekswerk-specifieke organisaties, met programma's die (deels) door het Rijk worden gefinancierd, zoals de Decentralisatie Uitkering Uitstapprogramma's Prostituees (DUUP). De DUUP is een gespecificeerde uitkering aan de gemeente, maar het Rijk verbindt geen voorwaarden aan de besteding van de uitkering. De gemeente hoeft over de besteding ook geen financiële of inhoudelijke verantwoording af te leggen aan het Rijk (wel aan de gemeenteraad). De DUUP wordt verstrekt aan 18 aangewezen centrumgemeenten. Zij zijn verantwoordelijk voor de afstemming met gemeenten in hun DUUP-regio. De totale uitkering bedroeg in 2021 en 2022 4 miljoen euro en bedraagt vanaf 2023 structureel 6 miljoen euro per jaar.

Eerdere evaluaties van voorlopers van de DUUP richtten zich vooral op de organisatie van ondersteuningstrajecten voor sekswerkers en de ervaringen van hierbij betrokken professionals (Bongers et al., 2011; Timmermans et al., 2019).^[1] Het perspectief van sekswerkers zelf is echter nauwelijks systematisch onderzocht. Hun persoonlijke ervaringen, wensen, twijfels en behoeften in het proces van werkverandering zijn tot nu toe onderbelicht gebleven. In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC) brengt dit onderzoek, deze perspectieven in kaart, en stelt de ervaringen van sekswerkers centraal.

1 In 2008 heeft het ministerie van Justitie de "Regeling Uitstapprogramma's Sekswerkers" (RUPS) opgesteld. Bij de RUPS werd een subsidie beschikbaar gesteld, bedoeld om gemeenten en instellingen te stimuleren een uitstapprogramma op te zetten voor sekswerkers die naar ander werk begeleid willen worden. Bij RUPS I was deze subsidie 15 miljoen euro. RUPS I, II en III liepen van 2008 tot en met 2020. RUPS III werd op 1 januari 2021 opgevolgd door de Decentralisatie Uitkering Uitstapprogramma's voor Prostituees (DUUP).

1.1. Doel en vraagstelling van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in het proces en resultaat van het veranderen van werk onder sekswerkers, evenals in de ondersteuning die in dit traject wordt geboden. Centraal staat het perspectief van sekswerkers zelf: hun ervaringen, behoeften en opvattingen vormen het uitgangspunt. Door zichtbaar te maken welke verbeteringen zij zelf wenselijk achten, beoogt het onderzoek bij te dragen aan de verdere ontwikkeling en optimalisering van ondersteuningstrajecten.

Het onderzoek richt zich op de volgende hoofdvragen, die nader zijn uitgewerkt in een reeks deelvragen (zie bijlage 1):

1. Hoe verloopt het proces van werkverandering?
2. Welke ondersteuning wordt daarbij wel of niet aangeboden en ingezet, en hoe wordt deze ervaren?
3. Welke factoren dragen positief of negatief bij aan het proces en resultaat van werkverandering?
4. Wel

de tweede meting, 47 aan de derde en 27 aan de vierde meting^[2]. Daarnaast is eenmalig een vragenlijst uitgezet onder sekswerkers die niet overwogen om van werk te veranderen (N=25). Het kwalitatieve deel bestond uit één, twee of drie verdiepende interviews met in totaal 34 (ex-) sekswerkers. In deze interviews stond het individuele proces van werkverandering centraal.

Daarnaast zijn drie focusgroepen georganiseerd met in totaal 20 professionals en 7 beleidsmakers, met als doel de bevindingen in een beleidsmatig kader te plaatsen.

De methodologische keuzes zijn ingegeven door de wens om zowel breedte als diepgang te realiseren in het inzicht in het proces van werkverandering. Een uitgebreide methodologische verantwoording, inclusief details over dataverzameling en analysemethoden, is opgenomen in bijlage 1. Het onderzoek is begeleid door een begeleidingscommissie, waarvan de samenstelling is weergegeven in bijlage 4.

1.3. Begrippen en terminologie

Om de leesbaarheid van dit rapport te vergroten, lichten we enkele begrippen en termen toe die in de analyse en beschrijving veelvuldig worden gebruikt.

Sekswerker

In dit rapport verwijst de term sekswerker naar mensen die met seks werken en daarvoor geld of goederen ontvangen. Dit omvat niet alleen personen die fysieke seksuele handelingen verrichten, maar ook bijvoorbeeld webcammodellen. Daarnaast kan de term van toepassing zijn op mensen die zichzelf niet expliciet als sekswerker definiëren, maar bijvoorbeeld spreken over het hebben van een “sugar daddy”. In ruil voor dates krijgen zij financiële ondersteuning of materiële voordelen, zoals luxe artikelen, kleding of reizen.

Werken vanuit huis

Sekswerk vanuit de eigen woning houdt in dat klanten thuis worden ontvangen. De meeste gemeenten verbieden deze vorm van sekswerk; regels verschillen per gemeente.

Escort

Een escort ontvangt klanten niet op een vaste locatie, maar bezoekt hen bijvoorbeeld thuis of in een hotel. Dit kan zelfstandig als zzp’er, via een escortbureau of vanuit een club met een escortvergunning. Voor zelfstandig werken geldt in de meeste gemeenten een vergunningsplicht.

Raamprostitutie

Bij raamprostitutie huren sekswerkers een raam en werkruimte van een exploitant met een vergunning. Zij werken als zelfstandige en regelen zelf hun klanten, prijzen en administratie.

Club

Clubs zijn vergunde locaties waar klanten in een barsetting kennismaken met sekswerkers. Werken kan in loondienst of via de zogenoemde opting-in regeling, waarbij de exploitant belasting afdraagt namens de sekswerker.

Privéhuis

Een privéhuis lijkt op een club, maar heeft vaak een meer huiselijke setting. Sekswerkers werken er met meerdere collega’s en stellen zich aan klanten voor, waarna een keuze wordt gemaakt. Ook hier wordt meestal gewerkt in loondienst of via opting-in.

Stigma

Met stigma doelen we op de negatieve beeldvorming, voor

1.4. Opbouw van het rapport

Het rapport bestaat uit zes hoofdstukken. In de eerste drie inhoudelijke hoofdstukken staat het perspectief van sekswerkers centraal. De bevindingen zijn gebaseerd op zowel vragenlijsten als interviews met sekswerkers. De bevindingen in deze hoofdstukken zijn gebaseerd op een integrale analyse van zowel vragenlijsten als interviews. Dit betreft zowel de vragenlijsten die op meerdere meetmomenten zijn afgenomen bij deelnemers aan het longitudinale onderzoek als de eenmalige vragenlijst onder sekswerkers. Tenzij anders vermeld, zijn de gepresenteerde resultaten afkomstig uit beide databronnen. In de hoofdstukken worden figuren gebruikt om de bevindingen te visualiseren. Voor de leesbaarheid zijn tabellen niet in de hoofdstukken opgenomen, maar deze zijn beschikbaar in bijlage 2.

In hoofdstuk 2 worden de ervaringen van sekswerkers met hun werk beschreven. Daarbij is aandacht voor wat zij als aantrekkelijk ervaren, maar ook voor aspecten die zij als belastend of negatief benoemen. Dit hoofdstuk biedt daarmee context voor het begrijpen van de overwegingen die sekswerkers kunnen hebben om ander werk te gaan doen. Daarnaast laten we zien dat de perceptie van sekswerk – zowel de positieve als negatieve aspecten – dynamisch is en kan variëren afhankelijk van de fase waarin iemand zich bevindt in het proces van werkverandering.

Hoofdstuk 3 gaat in op het proces van werkverandering. In dit hoofdstuk worden de motieven besproken die sekswerkers hebben om deze stap te overwegen, evenals de drempels en steunfactoren die zij daarbij ervaren. Daarnaast worden patronen in het verloop van dit proces in kaart gebracht, met aandacht voor veranderingen binnen of buiten de erotische branche, het tempo en verloop van de werkverandering, en de invloed van de context waarin iemand zich bevindt.

In hoofdstuk 4 staat de begeleiding en ondersteuning centraal die sekswerkers ontvangen bij het veranderen van werk. Er wordt beschreven in hoeverre zij begeleiding krijgen, welke vormen van ondersteuning zij benutten, hoe zij deze ervaren, en welke suggesties zij zelf aandragen voor verbetering van de ondersteuning.

Hoofdstuk 5 biedt een reflectie op de bevindingen vanuit het perspectief van beleidsmakers, hulpverleners en andere betrokken professionals. Tijdens focusgroepen is besproken hoe zij het proces van werkverandering en de geboden ondersteuning beoordelen, welke knelpunten zij signaleren en welke verbeteringen zij wenselijk achten.

Het rapport sluit af met hoofdstuk 6, waarin de belangrijkste bevindingen worden samengevat en aanbevelingen worden gedaan voor beleid en praktijk.

2 Ervaringen met sekswerk

In dit hoofdstuk worden de ervaringen van sekswerkers met hun werk besproken. Het in kaart brengen van zowel de positieve als de negatieve aspecten biedt inzicht in de context waarbinnen keuzes rondom werk worden gemaakt. Deze ervaringen vormen daarmee een belangrijk vertrekpunt voor het begrijpen van de overwegingen om in het sekswerk te blijven of juist een verandering naar ander werk in gang te zetten. Centraal staan aspecten die zij aantrekkelijk (2.1) of juist vervelend vinden aan sekswerk (2.2). Daarna beschrijven we dat de perceptie van sekswerk – zowel positieve als negatieve aspecten – dynamisch blijkt en varieert naar gelang de fase waarin iemand zich bevindt in het proces van werkverandering (2.3). We sluiten af met een conclusie (2.4).

2.1. Aantrekkelijke aspecten van sekswerk

Sekswerkers noemen verschillende aspecten die zij aantrekkelijk vinden aan hun werk. Deze positieve ervaringen zijn te groeperen in vier hoofdlijnen. Allereerst waarderen velen de flexibiliteit en vrijheid die het werk biedt, bijvoorbeeld doordat zij zelf hun werktijden en locaties kunnen bepalen. Daarnaast wordt sekswerk vaak als financieel aantrekkelijk ervaren, mede vanwege de mogelijkheid tot economische onafhankelijkheid of het ondersteunen van anderen. Een derde hoofdlijn betreft de voldoening die sommigen uit het werk halen, bijvoorbeeld door de spanning, het plezier of het sociale contact met klanten en collega's. Tot slot blijkt uit de interviews dat bepaalde aantrekkelijke aspecten specifiek samenhangen met de vorm waarin iemand sekswerk doet – zoals werken achter het raam, in een club of via online platforms. In de volgende paragrafen worden deze thema's verder toegelicht.

Flexibiliteit en vrijheid

Een belangrijk thema is flexibiliteit en vrijheid. Veel respondenten geven aan dat zij hun eigen tijd kunnen indelen en weinig verantwoording hoeven af te leggen. Dit aspect komt vooral naar voren bij respondenten die nog werkzaam zijn als sekswerker.

Een vrouw vertelt dat ze al geruime tijd nadenkt over een baan buiten de erotische branche. Ze vindt het moeilijk om deze beslissing te nemen, omdat ze zich realiseert dat sekswerk ook aantrekkelijke kanten heeft. Voor haar wegen de voordelen van sekswerk op dit moment zwaarder:

"Ik vind het fijn dat het werk makkelijk is met het indelen van mijn afspraken en dingen. Ik heb natuurlijk een hoop vrije tijd. Sinds 7 jaar ben ik oma, dus ik kan veel tijd doorbrengen met mijn kleindochter, omdat ik zelf mijn afspraken kan inplannen. Dat zijn toch overwegingen om het toch te blijven doen."— (vrouw, begin 50, sekswerk vanuit huis, doet langer dan 15 jaar sekswerk, wil veranderen van werk binnen de erotische branche).

Een man die actief is op een online platform, waarvoor hij samen met zijn partner content maakt, beschrijft hoe sekswerk hem de mogelijkheid geeft om de wereld over te reizen. Tijdens zijn reizen maakt hij foto's en ontmoet hij andere content creators. Deze levensstijl, zo stelt hij, zou met een andere baan niet mogelijk zijn: *"Je bent eigenlijk letterlijk een "digital nomad", want in principe zouden we overal kunnen wonen waar we willen."*— (man, begin 30, online sekswerk, doet ongeveer sinds 5 jaar sekswerk, wil veranderen van werk binnen de erotische branche).

Financieel aantrekkelijk

Een ander veelgenoemd aantrekkelijk aspect is de financiële opbrengst van sekswerk. Respondenten geven aan dat het werk hen in staat stelt om schulden af te lossen

Een jonge man vertelt dat hij met sekswerk is begonnen nadat hij via WhatsApp werd benaderd met de vraag of hij tegen betaling seks wilde hebben. Sindsdien spreekt hij af en toe af met klanten. Hij zou graag in een seksclub willen werken, maar is daar op dit moment nog te jong voor: *"Ik zie het sekswerk meer als een hobby. Op het moment geeft het mij rust. Ik had het gevoel dat mijn leven saai was. Dit maakt het zo spannend. Op zo'n moment brengt het geluk."* — (man, jonger dan 20, zelfstandig escort, doet korter dan 2 jaar sekswerk, wil veranderen van werk binnen de erotische branche).

Een vrouw vertelt dat ze jaren heeft gewisseld tussen werk binnen en buiten de erotische branche. Uiteindelijk heeft ze er bewust voor gekozen om sekswerk te doen. Ze vertelt hierover: *"Ik was sowieso iemand die altijd spanning opzocht. Dus ik denk dat dat ook wel een factor is geweest waarom ik begon met sekswerk. Ik ben er altijd al nieuwsgierig naar geweest."* — (vrouw, begin 30, seksverzorgende, heeft ongeveer 15 jaar sekswerk gedaan, is van baan veranderd binnen de erotische branche).

Andere genoemde vormen van voldoening dat sekswerk kan brengen zijn het contact met klanten, de mogelijkheid verschillende mensen te ontmoeten, en het feit dat seks met klanten als plezierig wordt ervaren. Ook gevoelens van begeerd worden en macht worden genoemd.

Aantrekkelijke aspecten van specifieke werkvormen

Daarnaast noemen enkele respondenten het contact met collega's als aantrekkelijk. Dit komt vooral naar voren bij sekswerkers die werkzaam zijn in een privéhuis of club.

Een vrouw vertelt dat het begin van haar sekswerkervaring negatief was: ze vond het hebben van betaalde seks niet prettig. Naarmate ze langer en vaker in een club werkte, begon ze het met collega's als positief en steunend te ervaren: *"En ik ging daar dus steeds meer werken en ik kreeg een steeds betere band met bepaalde meiden die daar zaten, supergezellig. De barvrouw werd mijn tweede moeder. Want alles werd daar besproken."* — (vrouw, midden 40, werkte in seksclub, heeft ongeveer 10 jaar sekswerk gedaan, werkt sinds 5 jaar buiten de erotische branche)

Tot slot benadrukken sommige respondenten dat hun specifieke vorm van sekswerk goed georganiseerd is, wat bijdraagt aan een gevoel van veiligheid, controle en voorspelbaarheid. Dit komt naar voren bij sekswerkers die werken achter het raam of in een privéhuis of club, en wordt ook geïllustreerd door een sekswerker die verbonden is aan een escortbureau: *"Die bazin van het bureau waarvoor ik nu werk, haalt ook heel veel "gekkies" eruit, zeg maar. Ik heb nog nooit iets raars meegemaakt. Soms heb je wel klanten, een klant dan met zo'n gekke fetisj. Dat zegt ze*

dan van tevoren en belt ze je van tevoren en vertelt ze dat. De vorige keer heeft zij mij doorgeschakeld naar een dame die er eerder geweest was. Dan zegt ze ook wel: wil je dit wel doen en als je het niet wilt, hoef je het ook niet te doen. In die zin is de begeleiding dan wel fijn. Je wordt niet zomaar bij iemand aan de deur neergezet bij mensen en dat je maar moet kijken hoe je er uitkomt." — (vrouw, begin 40, escort bij escortbureau, doet ongeveer sinds 2 jaar sekswerk, bezig met veranderen van werk buiten de erotische branche).

2.2. Aspecten van sekswerk die als negatief worden ervaren

In deze sectie gaan we in op vier groeperingen van negatieve ervaringen die door respondenten zijn genoemd. Allereerst bespreken we de impact van stigmatisering en het moeten leiden van een dubbelleven. Vervolgens staan we stil bij ervaringen met geweld, intimid

De

De verhalen van sekswerkers laten daarnaast zien dat de mentale belasting te maken heeft met de maatschappelijke stigmatisering van sekswerk en de druk om het werk verborgen te houden, evenals met ervaringen van geweld, intimidatie en respectloos gedrag. Daarnaast ervaren sekswerkers het werk als mentaal belastend wanneer zij klanten niet aantrekkelijk of hygiënisch vinden. De noodzaak om inkomsten te genereren leidt er soms toe dat zij afspraken maken met klanten die zij liever zouden weigeren, of ingaan op seksuele wensen waar zij zich eigenlijk niet prettig bij voelen. Vanuit de vragenlijst zien we dat vrouwen en transgender personen sekswerk vaker psychisch zwaar vinden dan mannen.^[8]

De fysieke belasting komt onder meer voort uit lange werktijden, constante beschikbaarheid voor klanten, nachtarbeid en het hebben van meerdere klanten per dag. Sommige respondenten geven aan dat klanten hen vragen om samen alcohol of drugs te gebruiken, wat het werk lichamelijk extra uitputtend maakt.

Ook financiële onzekerheid en het ontbreken van toekomstperspectief drukken mentaal zwaar. Uit de vragenlijst blijkt dat vooral trans sekswerkers het ontbreken van toekomstperspectief vervelend vinden^[9]. In gesprekken noemen mannelijke sekswerkers dat zij verwachten op latere leeftijd minder tot geen klanten meer te hebben. Ook onvoorspelbaarheid in het aantal afspraken, concurrentie met collega's en spanningen met werkgevers versterken de werkdruk.

Ten slotte noemen respondenten dat sekswerk tot spanningen in hun relatie kan leiden, zeker wanneer de partner moeite heeft met het werk of wanneer er geen openheid over het werk mogelijk is. Ook dit draagt bij aan gevoelens van stress en onzekerheid.

Vervelende aspecten van specifieke werkvormen

Verskillende sekswerkers geven aan dat de regelgeving rond sekswerk complex en belemmerend is. Dit geldt bijvoorbeeld voor beperkingen op thuiswerken - die mogelijkheden verschillen per gemeente - maar ook voor de vereiste inschrijving bij de Kamer van Koophandel wanneer zij achter het raam of als zelfstandig escort willen werken. Sekswerkers kunnen de administratieve lasten, die zoals in andere sectoren horen bij zelfstandig ondernemerschap, als belemmerend ervaren. Daarnaast leven er zorgen over de openbaarheid van persoonsgegevens bij registratie, wat als risicovol wordt gezien in het licht van stigmatisering en het belang van anonimiteit.

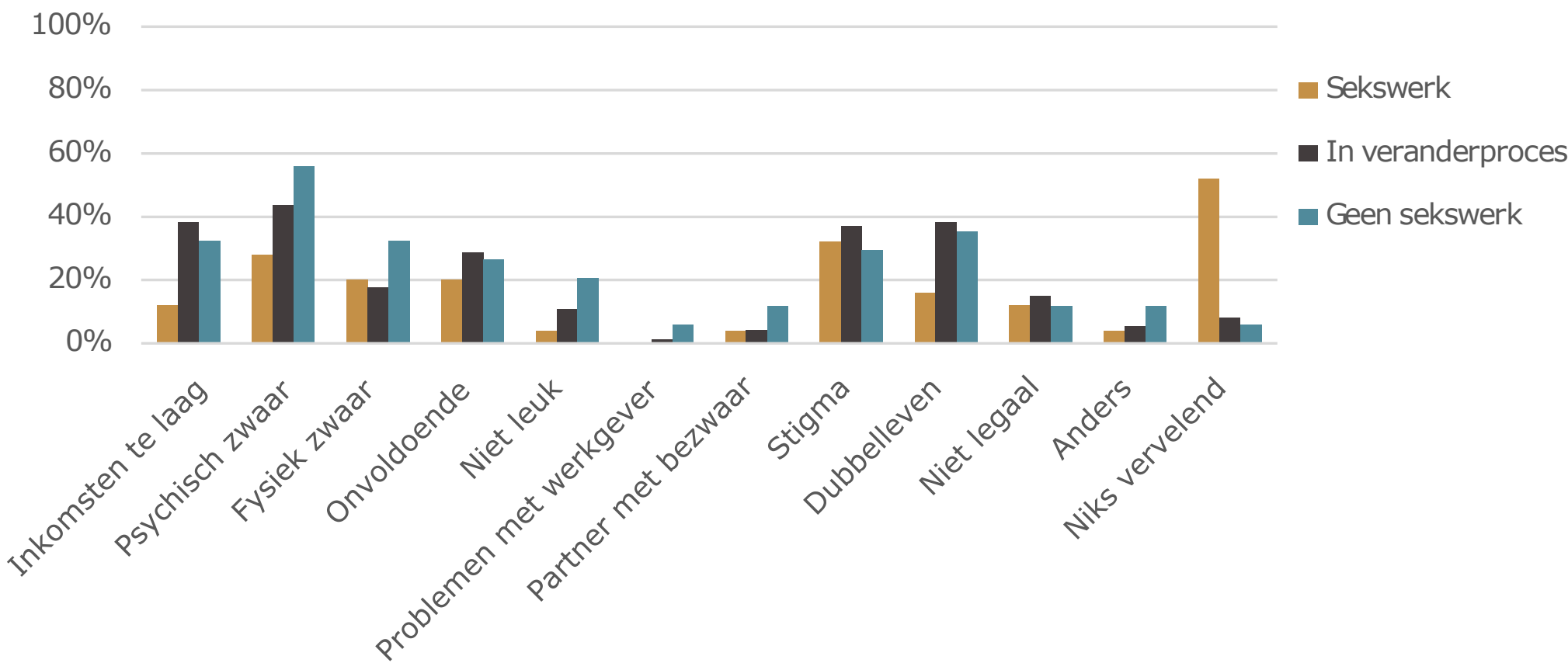
8 $X^2(2,129) = 10,094, p < .01$ (mannen 20%; vrouwen 52%; trans 60%).

9 $X^2(2,129) = 7,561, p < .05$ (mannen 10%; vrouwen 30%; trans 50%).

Een vrouw vertelt dat ze al jaren vanuit huis sekswerk doet, maar dit officieel niet is toegestaan. Ze zou graag binnen de huidige regels willen werken, maar ziet daar geen mogelijkheden toe omdat thuiswerken in de gemeente waar ze woont niet is toegestaan. Ze heeft contact met een hulporganisatie gericht op sekswerk. Deze organisatie houdt haar op de hoogte van gemeentelijke ontwikkelingen ten aanzien van thuiswerken. Deze ontwikkelingen gaan traag. *"Het liefst zou ik het legaal willen kunnen doen. [...] Zolang de gemeente het niet toestaat, kan ik verder niets. Ik vraag ook geen uitkering of toeslagen aan om zoveel mogelijk onder de radar te blijven."* — (vrouw, begin 50, sekswerk vanuit huis, doet langer dan 15 jaar sekswerk, wil veranderen van werk binnen de erotische branche).

2.3. Waar iemand in veranderproces zit maakt uit

Figuur 2. Vervelende aspecten verdeeld naar geen verandering van werk beogen, in het veranderproces en geen sekswerk (in %)

Respondenten die niet meer actief sekswerk doen vinden vaker niks aantrekkelijk aan sekswerk dan respondenten die wel actief zijn, ongeacht of ze willen veranderen van werk of geen verandering van werk beogen.^[10] Bij vervelende aspecten zien we dat respondenten die geen verandering van werk beogen, vaker aangeven niks vervelend te vinden aan sekswerk ten opzichte van respondenten die bezig zijn om van werk te veranderen of al veranderd zijn.^[11]

Ook het aantal genoemde aspecten verschilt als we kijken naar waar iemand zit in het veranderproces, zowel wat betreft aantrekkelijke aspecten^[12] als vervelende aspecten^[13]. Respondenten die niet langer als sekswerker werken benoemen minder aspecten die ze aantrekkelijk vinden en juist meer aspecten die ze vervelend vinden. Wél noemen ze nadrukkelijk de vrijheid en financiële voordelen (vast inkomen en bepaalde levensstandaard) van hun eerdere werk. Voor deze groep was dit vaak de reden om destijds voor sekswerk te kiezen.

10 $\chi^2(2,129) = 10,977, p < .005$.

11 $\chi^2(2,129) = 30,123, p < .001$.

12 $F(2, 129) = 3,259, p < .05$.

13 $F(2, 129) = 3,247, p < .05$.

2.4. Conclusie

Sekswerk kent volgens sekswerkers zelf zowel aantrekkelijke als belastende aspecten. Vooral degenen die nog actief zijn in het werk noemen flexibiliteit, financiële voordelen en voldo

Veranderen van werk, in de meeste gevallen naar werk buiten de erotische branche, blijkt vaak een langdurig traject te zijn. Periodes waarin wel of geen sekswerk wordt gedaan wisselen elkaar regelmatig af. Wanneer iemand langere tijd – vaak twee jaar of langer – geen sekswerk meer verricht, blijkt de kans groter dat men niet terugkeert naar het werk in de erotische sector. Voor sommige respondenten biedt ander werk structuur, rust en zingeving, terwijl anderen het werk buiten de branche als beperkend of minder bevredigend ervaren.

Dit hoofdstuk laat zien dat veranderen van werk geen lineair proces is en geen puur individuele keuze, maar sterk samenhangt met persoonlijke, sociale en structurele omstandigheden. Ondanks de complexiteit lukt het een aanzienlijk deel van de sekswerkers met wie wij spraken wel degelijk om van werk te veranderen, vaak tot hun eigen tevredenheid, mits zij gemotiveerd zijn en er voorzien is in de juiste ruimte, ondersteuning en randvoorwaarden.

Bijlage 4 Leden begeleidingscommissie

Voorzitter	
De heer em. Prof. dr. D.J. Korf	Universiteit van Amsterdam (UvA) – Faculteit der Rechtsgeleerdheid
Leden	
Mevrouw drs. E.M.H. van Dijk	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)
Mevrouw dr. B.C.M. Oude Breuil	
Mevrouw mr. drs. I.R. Bluijs	Ministerie van Justitie en Veiligheid - Directie Veiligheid en Bestuur (DVB)
Andere leden die in de beginfase of tijdelijk als vervanging hebben deelgenomen:	
De heer L.F. Heuts, MSc	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC)
Mevrouw I.E.S. Teunissen	Ministerie van Justitie en Veiligheid - Directie Veiligheid en Bestuur (DVB)
De heer prof. dr. J.K. Helderman	Radboud Universiteit (RU) - Faculteit der Managementwetenschappen

